

Västmanlands läns museum
Kulturmiljö Rapport B
2012:B5

Hed kyrka

Omtäckning av tak

Antikvarisk medverkan

Brickebo 1:7
Hed socken
Västmanlands län

Lisa Skanser
Anna Ahlberg

Hed kyrka Omtäckning av tak

Antikvarisk medverkan

Brickebo 1:7
Hed socken
Västmanlands län

Länsmuseets dnr: VLM 110025

*Lisa Skanser
Anna Ahlberg*

Utgivning och distribution:
Västmanlands läns museum
Karlskatan 2, 722 14 Västerås
Tel 021-39 32 22
E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

© Västmanlands läns museum 2012

Omslagsfoto: Vlm_kmvLS-2232

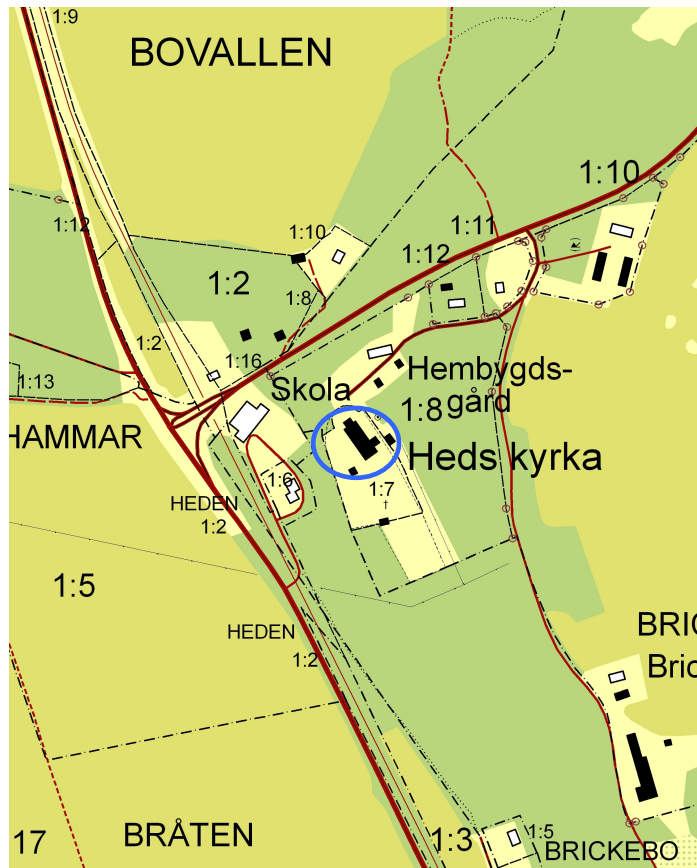
Foto: Där inget annat anges är fotografier tagna av Lisa Skanser och Anna Ahlberg, Västmanlands läns museum.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01172.

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-86511-32-6

Inledning

Skinnskatteberg med Hed och Gunillbo församling beviljades tillstånd till utbyte av plåttäckning och reparation av takpanel på långhusets tak på Hed kyrka den 6 juni 2010 av Länsstyrelsen i Västmanlands län, dnr 433-9525-09. Västmanlands läns museum fick uppdraget som antikvarisk expert i ärendet. Antikvarisk medverkan har utförts av bebyggelseantikvarie Anna Ahlberg och byggnadsantikvarie Lisa Skanser, som även skrivit efterföljande rapport. Arbetena genomfördes under våren och sommaren 2011.

Hed kyrka är belägen ca två mil söder om Skinnskatteberg, på östra sidan om väg 250. Kyrkan ligger på krönet av en åssträckning. Utdrag ur digitala fastighetskartan från 2004, skala 1:8000.

Historik

En kyrka uppfördes 1593 i form av ett kapell vid prästgården. Hed hörde då till Malma församling och kallades Malma skogsfjärding. Under 1600-talets mitt blev Hed egen församling och en träkyrka utfördes på den nuvarande kyrkbacken. Träkyrkan revs under 1700-talets slut och grundgrävningen för nuvarande stenkyrka påbörjades 1786 och fullbordades 1789. År 1792 restes tornet men fick efter ett blixtnedslag återuppbyggas 1831.¹ Stenkyrkan uppfördes genom gåvor från patroner vid bruken längs med Hedströmmen.²

¹ Västmanlands läns museums arkiv samt Lorichs, L. 1931. *En bok om Heds socken i Västmanlands län.*

² Ahlberg, H. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild.*

Foto ur Västmanlands läns museums arkiv. Årtal då bilden tagits är okänt.

Samma bild som ovan med beskuren.

Exteriör beskrivning

Hed kyrka är belägen ca två mil söder om Skinnskatteberg på krönet av en åssträckning. Kyrkan ligger med längdaxeln i sydost och nordväst vilket är ett ganska ovanligt läge för en kyrka som i de flesta fall placeras i öst-västlig längdaxel med koret i öster. Detta hade dock krävt att kyrkan skulle uppförts tvärs över den smala åssträckningen i stället för i dess längd.

Kyrkan omfattar långhus och rundat korparti i sydost. Koret avslutas med en risalit krönt av en fronton. Utmed nordöstra fasaden finns sakristia och i nordväst finns tornet. Fasaderna är spritputsade och avfärgade i vitt. Utmed långhuset och tornets takfot löper en utkragande takgesims. Långhuset har ett plåttäckt sadeltak som över koret övergår i ett rundat fall. Tornet har en kopparplåtstäckt tornhuv och tornspira, som avslutas med en förgylld glob och ett förgyllt kors. Tornhuven har fyra runda fönster åt vardera håll och fönstren kröns av mindre förgyllda glober. Tornets ljudluckor har diagonalt ställd profilhyvlad panel. Fönstren har blyspröjsade ytterbågar målade i grått. Fönstrens solbänkar och plåttäckning i korets fasad, för vattenavvisning, består av gamla, lokalt tillverkade småplåtar.

Nästan 50 år har gått sedan den senaste stora yttre renoveringen av Hed kyrka.³

Beskrivning av kyrktaket

Kyrkans tak var tidigare belagt med tjärat takspån. Sedan 1899 har taket varit plåttäckt. Takplåten bestod av enkelfalsad, skivtäckt plåt 0,7 mm tjock, med färglager inräknat. Plåtens längder varierade men måtten var i huvudsak:

- Bredd: 680 mm
- Längd: 1730 mm
- Falshöjd: 25-30 mm

: Lagningar har utförts på flera ställen på yttertaket. På några ställen med flera kortare plåtbitar, några så korta som 300 mm.

Takavvattning sker via fotrännor till stuprör. Fotrännorna var delvis fästa med handsmidd krok, denna typ av krok hade arbetsledaren och plåthantverkaren Sven Johansson inte iakttagit på andra kyrktak tidigare. Vid läggningen av den nya plåten påträffades en jättespik undernock, 43 cm lång, som hantverkarna tror varit till för att fästa livlinerep i vid den tidigare takläggningen. I tornväggen över ståndsdivan satt krokar som en extra förstärkning för att hålla in plåten mot fasaden. Denna typ av krok hade hantverkarna inte heller sett förut.⁴

Takpanelen utgörs av ett bräddtak av ramsågat virke i lite varierande bredder. De är kanthuggna/avfasade med yxa och ligger på så vis lite omlott. Då taket ursprungligen lades bilades ojämnheter bort med yxa vilket det finns spår av i brädorna. Smidd spik användes för att fästa brädor mot takstolarna. I takpanelens undersida sitter spikrader kvar efter den ursprungliga spåntäckningen.

Vindsutrymmet saknade belysning.

Skador

Långhustak

Takets plåt var uttjänt på grund av bristande underhåll vilket lett till så omfattande rostangrepp att reparationer inte var möjliga. Flertalet sprickor förekom i falsryggar och tvärfalsar och vatten läckte in. Tillfälliga lagningar har utförts på flera ställen. Till exempel är

³ Projektbeskrivning Hed kyrka. Fönsterrenovering. Svensk Klimatstyrning AB i Kolbäck 2009-10-30.

⁴ Muntlig uppgift Sven Johansson 2011-05-18.

en reparation dokumenterad år 1941.⁵ På det nordöstra takfallet har ilagningar av plåt gjorts för ca 15-20 år sedan.⁶

Äldre fotrännekrokar var rostangripna. Sekundärt monterade fotrännekrokar längs med nordöstra takfallet var fästa med skruv ovanifrån genom plåten vilket lett till inträngning av vatten.

Minst sex läckage med mindre rötskador i takpanel konstaterades vid en konditonsbesiktning som utfördes 2009-06-11 av Mälardalens tak och fasadkonsult, Oscar Mässing.⁷

Solbänkar och plåtavtäckning i korets fronton

Plåtavtäckningarna rostade och färgen flagade.

Timmerlagningar i tornet

Hammarband på tornets murkrön var delvis rötskadat.

Utförda åtgärder

Långhustak

Den befintliga, äldre plåten togs bort i sin helhet. Rötskadad takpanel har tagits bort och lagningar har utförts med råhyvlat, spontat virke i samma tjocklek som den befintliga. Ett fåtal takstolar behövde förstärkas och det gjordes genom att brädor spikades på takstolarnas sidor.

Underlagspapp av typen YAP 2200 spikades fast med galvaniserad pappspik. Pappen skarvklistrades över pappspiken.

Den nya takkonstruktionen blev tätare än den gamla i och med läggningen av takpapp och en utökad ventilation av kyrkvinden krävdes för att förhindra kondensbildning och fuktskador. Takstolarna försågs med kilar så att en springa uppstår mellan takpanel och den putsade takfoten. Kilarnas höjd är 40 mm och längd 800 mm. Springan mellan takpanel och den putsade takfoten försågs med insektsnät. Kilarnas kortändor blev synliga från marknivå varför de målades in i en mörk kulör för att bli mindre i ögonfallande.

Efter att takfotsventilationen genomfördes, uppkom mindre skador i den underliggande putsade takgesimsen. Mindre skador uppkom även i putsen vid anslutande delar mot plåt, när den gamla plåten avlägsnades. Till exempel där ståndsdivan ansluter mot tornet. Putskompletteringar och avfärgningar utfördes med kalkputs och avfärgades med kalkfärg.

Den nya plåten är av fabrikatet Ruukki och fabriksmålade med svart polyesterfärg. Den skall enligt entreprenör vara möjlig att måla över med linoljefärg för att takplåten på sikt kunna

⁵ Länsstyrelsens beslut dnr: 433- 9525- 09, daterat 2010-06-06

⁶ Muntlig uppgift Lars-Åke Augustsson 2011-05-18.

⁷ Mässing, O. 2009 *Konditionsbesiktning av yttertak 2009-06-11*.

patineras och åldras på ett mer tidsmässigt korrekt sätt. Val av plåt godkändes av Länsstyrelsen i Västmanlands län.⁸

Plåten är 0,6 mm tjock och med en ny bandbredd på 600 mm, längden utfördes med samma som förut, 1730 mm, och höjden på falsarna blev samma som tidigare, 25-30 mm. Plåten dubbelfalsades vilket medfört att tvärfalsarna försköts ca 50 mm för förbättrad hållbarhet. Dubbelfalsningen gör att plåten inte blir lika känslig och sprickbildningar förebyggs vid rörelser. Fästblecken utfördes med 0,6 mm galvad stålplåt. Ny fotrännkrok i varmförzinkat plattstål monterades. Stuprör i 120 mm diameter och skarpa vinklar användas vid utlopp och överknän. Konformade vattkupor användes.

Åskledaren demonterades och återmonterades.

Solbänkar och plåtavtäckning i korets fronton

Plåtavtäckningarna på solbänkar och i korets fronton har skrapats, rengjorts, rostskyddsbehandlats med Wibos rostskyddssystem och målats med Wibos linoljefärg i svart kulör.

Belysning och landgångar på vinden

I vindsutrymmet installerades belysning för att underlätta kommande skötsel och kontroll. Nya brädgångar anordnades på kyrkans vind med dimension 28x120 mm spontat virke, se principskiss i bilaga 3.

Timmerlagningar i tornet

Rötskadade delar av hammarband på tornets murkrön avlägsnades och nytt bilat virke av kärnfura skarvades i och dymlades. Befintliga krökta timmerhakar återanvändes.

Avvikelser från arbetshandlingen

Enligt arbetshandlingarna var det tänkt att plåtskivornas mått skulle utföras med samma mått som det äldre taket hade. Den gamla bandbredden på 680 mm tillverkas inte längre utan dagens bandbredd är 80 mm kortare, det vill säga 600 mm.

Den runda takdelen ovan koret är kraftigt välvt och takpanelen var ojämn vilket orsakade problem vid nyläggning av dubbelfalsad plåt.

Med tanke på takets kraftiga välvning behövde takplåtslängderna kortas ned till 1000 mm på den runda takdelen ovan koret. På så sätt erhöles en rent tekniskt bättre lösning, i annat fall hade man varit tvungen att sträcka ut plåten vilket gjort den svagare och mer känslig, framför allt i falsarna.

⁸ Muntlig uppgift Lars-Åke Augustsson 2011-05-18.

I takpanelen förekom "dalar och åsar" med en "höjdskillnad" på 5-6 cm. Eftersom ny plåt lades med dubbelfals ansåg entreprenör att det var nödvändigt att undertaket var mer jämnt för att inte riskera att skador skulle uppstå i plåten. Den tidigare enkelfalsade takplåten kunde ligga på ett ojämnt underlag eftersom den har en större rörelseförmåga jämfört med en dubbelfalsad plåt (som blir mer styv). För att lösa problemet med ojämnheter hyvlades "åsarna" ner och "dalarna" utsalades med 6 mm boardskivor.

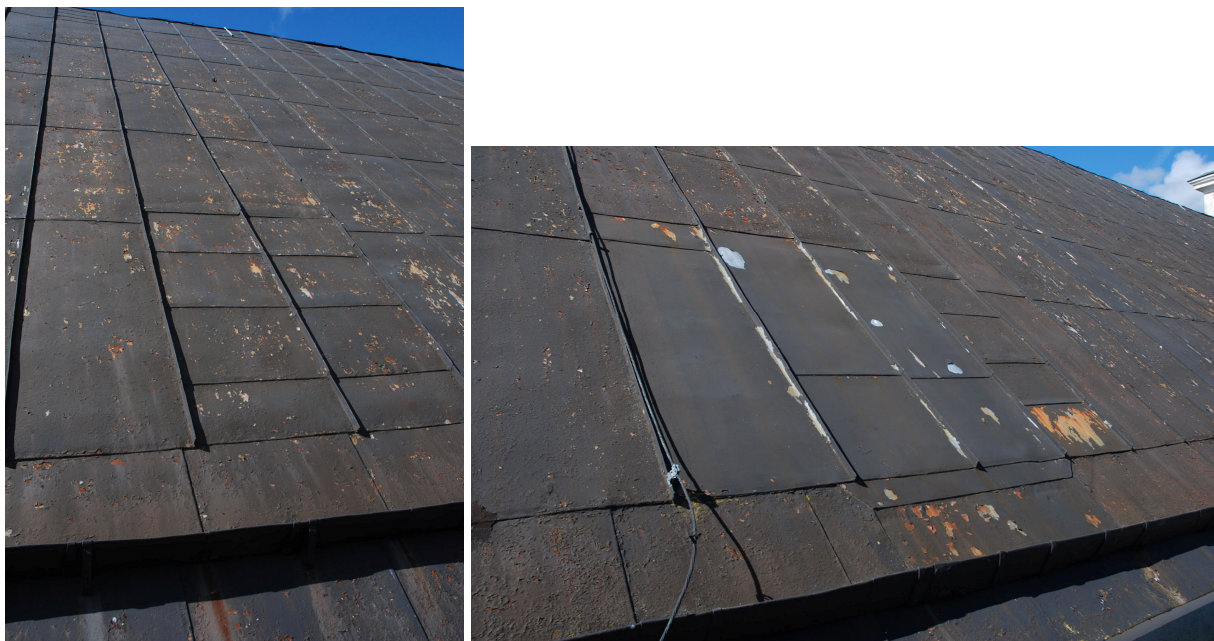
Enligt arbetshandlingarna var det tänkt att en takfallstege skulle monteras på yttertaket från fotränna tillnock. Vid entreprenaden ansågs detta överflödigt och kom därför inte till utförande.

Sammanfattning

Under år 2011 har takomläggning utförts på Hed kyrkas långhus. Arbetet har inneburit fullständigt utbyte av plåtstäckningen på långhustak och kor. Där rötskadad undertaksbrädning på långhuset påträffades har den ersatts med nytillverkad brädning. Förstärkningar av en del takstolar har utförts. Ett tillägg i takkonstruktionen gjordes genom att undertaket täcktes med underlagspapp. För att uppnå erforderlig ventilation av taket spikades träkilar på takstolarna så att en springa uppstod mellan takpanel och den putsade takfoten. Rötskadat virke i tornkonstruktionen har ersatts av nytt virke. Arbetena har även inneburit rengöring och ommålning av äldre plåttäckning på solbänkar och på plåttäckning i korets fasad. På kyrkans vind installerades belysning och nya brädgångar anordnades.

Västmanlands läns museum har stått som antikvarisk kontrollant i ärendet. Läns museet kan konstatera att arbetena följer beslutet från Länsstyrelsen i Västmanlands län daterat 2010-06-06, med dnr 433-9525-09, och arbetena godkänns därför ur antikvariskt hänseende.

Foton

Närbilder på nordöstra takfallet, rostangrepp och lagningar är synliga. Vlm_kmvLS-1747 Vlm_kmvLS-1750.

Kortaket innan omläggning. Vlm_kmvAA-92

Kortaket efter omläggning. Vlm_kmvLS-2227

Takpanelen utgörs av ett bräddtak av ramsågat virke i varierande bredder. De är avfasade med yxa och ligger på så vis lite omlott. Vlm_kmvLS-1755

Ojämnheter i kortaket har åtgärdats genom att "åsarna" hyolats ner och "dalarna" utsalades med 6 mm boardskiivor. Vlm_kmvLS-1754

Tak efter omläggning. Foto från sydväst. Vlm_kmvLS-2230

Tak efter omläggning. Foto från öster. Vlm_kmvLS-2222

Takstolarna försågs med kilar så att en springa uppstår mellan takpanel och den putsade takfoten. Bilden är tagen innan kilarnas ändträ färgades. Vlm_kmoLS-1857

Takfoten efter infärgning och putskomplettering. Vlm_kmoLS-2233

*Solbänk innan åtgärd.
Vlm_kmoLS-1759*

Plåtaotäckning i korets fronton som skrapats från färg. Vlm_kmvLS-2011

Solbänk efter skrapning, rostskyddsbehandling och målning. Vlm_kmvLS-2183.

Pilen markerar rötskadat hammarband i tornet. Vlm_kmvAA-298

Nytt bilat timmer har lagats i hinnerbandet. Vlm_kmoLS-2417 Timmerhakar återanvändes. Vlm_kmoLS-2415

Handsmidd fotrännekrok, denna typ av krok hade plåthantverkarna inte iakttagit på andra kyrktak tidigare. Jättespiken påträffades under nock och är 43 cm lång. Den var troligen till för att fästa livlinerep i vid tidigare takläggningsarbeten. Vlm_kmoLS-1862

Referenser

Litteratur

Ahlberg, Hakon. Björklund, Staffan. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Borlänge.

Grau, Olof (1754). 1904 Beskrifning öfver Västmanland 1754, VLT, Västerås

Lorichs, L. 1931. *En bok om Heds socken i Västmanlands län*. Västerås.

Otryckta källor

Augustsson, Lars-Åke. 2010. *Administrativa föreskrifter. Förfrågningshandling 2010-12-05*. Kvicksund.

Länsstyrelsens beslut dnr: 433- 9525- 09, daterat 2010-06-06.

Mässing, Oscar. 2009. *Hed kyrka Skinnskatteberg. Konditionsbesiktning av yttertak 2009-06-11*. Grillby.

Mässing, Oscar. 2010. *Hed kyrka Skinnskatteberg. Material- och arbetsbeskrivning avseende tak- och plåtarbeten 2011-03-25*. Grillby.

Åkesson, Knut. 1993. *Heds kyrka Västmanlands län. Rapport efter underhållsbesiktning*. Krylbo.

Arkiv

Västmanlands läns museums topografiska arkiv.

Bilageförteckning

1. Dokumentation av kortaket innan omläggning, av Lars-Åke Augustsson.
2. Dokumentation av undertakspanel med lagning, av Lars-Åke Augustsson.
3. Principskiss där landgångarnas placering är inritade, av Lars-Åke Augustsson.

Administrativa uppgifter

Västmanlands läns museums dnr: VLM 110025

VO Kulturmiljö; projektnr: 3-11-104

Länsstyrelsen dnr: 433-9525-09

Fastighetsbeteckning: Brickebo 1:7

Landskap: Västmanland

Län: Västmanland

Socken: Hed

Kommun: Skinnskatteberg

Ägare-beställare: Skinnskatteberg med Hed och
Gunnilbo församling
Kyrkvägen 3
739 31 Skinnskatteberg

Entreprenör: Bygg och fastighetskonsult
Lars-Åke Augustsson AB
Klockarvägen 19
635 31 KVICKSUND

Mälardalens Tak och Fasadkonsult AB
Löt Ågersta 6
740 81 Grillby

KBV AB
Fältmätargatan 15
721 35 Västerås

Antikvarisk medverkan: Västmanlands läns museum
Antikvarisk expert Lisa Skanser och
Anna Ahlberg
Karlgatan 2
722 14 VÄSTERÅS

Takplåten ovan kordelen ligger an väldigt ojämnt mot underliggande yttertakspanel.

Förekommer ”dalar och åsar” med en ”höjdskillnad” på 5-6 cm och underlaget måste justeras innan läggning av ny takplåt kan utföras.

”Åsarna” hyvlas ner och ”dalarna” utsalas med 6 mm boardskivor.

Del av murstock på kyrkvinden mot öster
Elektrisk uppvärmning installerades 1949-50

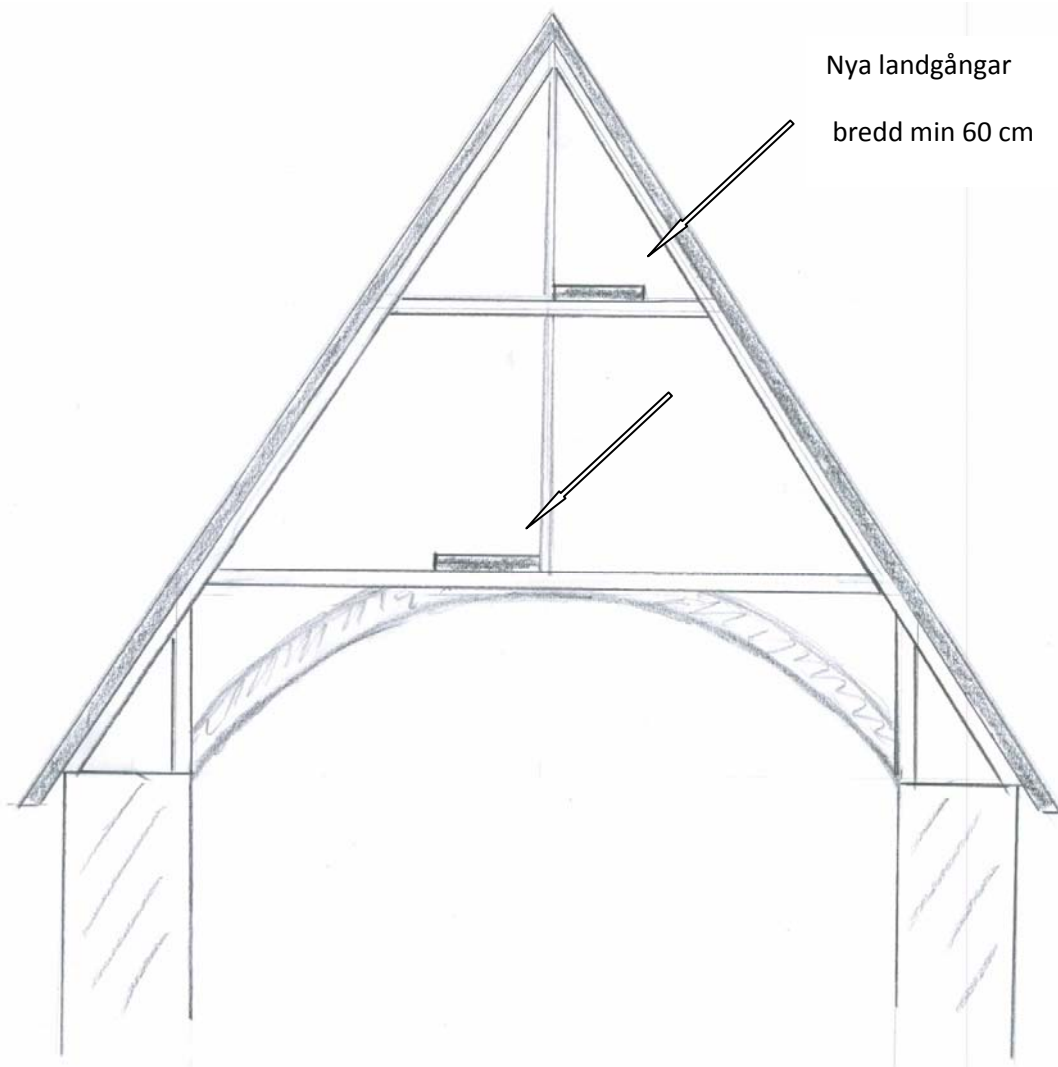
Rötskadad del av yttertakspanelen ovan murstocken har ersatts

På ett fåtal takstolar har förstärkning utförts – bilden visar utbytt underlagspanel vid en större rötskada mot väster

Yttertakets underlagspanel ser tät ut från utsidan, men inifrån

Hed kyrka – principskiss nya landgångar

Sektion långhus - OBS – ej skalendig skiss

– en del av Landstinget Västmanland

Västmanlands läns museum, Karlsgatan 2, 722 14 VÄSTERÅS
Tele: 021-39 32 22 · E-post: lansmuseet@ltv.se
Hemsida: www.vastmanlandslansmuseum.se

ISSN 1651-7342
ISBN 978-91-86511-32-6